

Nynorsk barnelitteratur som utgangspunkt for lese- og skriveopplæring.

Av Marit Wadsten

Her skal vi sjå nærare på eit undervisningsopplegg som tek utgangspunkt i Maria Parr si barnebok; *Vaffelhjarte. Lena og eg i Knert-Mathilde* frå 2006 og Tonje Glimmerdal frå 2009. Vi arbeider spesielt med to av kompetansemåla i norsk etter 7. trinn: *eksperimentere med ulike språkvarianter i egen skriving på bokmål og nynorsk, dialekt og gruppespråk*, og; *finne språklige særtrekk i sitt eget miljø og sammenligne med noen andre dialekter* (LK06:46). Dette opplegget er generell lese- og skriveopplæring, der god tilpassa opplæring og underevgsvurdering er viktige faktorar for å lykkast. Opplegget vart gjennomført i løpet av åtte veker i haustsemesteret i 4.–6.klasse på ein fådelt skule som har nynorsk som hovudmål.

Maria Parr sine bøker er godt eigna som utgangspunkt for arbeid med dei to kompetansemåla. Frå *Vaffelhjarte. Lena og eg i Knert-Mathilde* s 63 er det valt ut ti fokusord. Fleire av dei er godt eigna for undring og refleksjon over tyding og særtrekk i dialektar. Eit ord som «slukte» er her brukt i tydinga «å sluke», ete fort. I bokmålsområde kan «slukte» også vise til «slukte lys», det er mørkt. «Eg» inviterer til å diskutere variantar av personleg pronomen. Kor mange variantar veit elevane om? I kva geografisk område blir dei ulike variantane nytta?

I dette opplegget arbeidde vi også med teksten etter prinsipp og idear frå leseprosjekt med rollekort, som er beskrive i *Bok i bruk på femte til sjuende trinn* (2006). Meir informasjon om dette er også å finne på Lesesenteret sine nettsider. I starten av prosjektet brukte vi den vanlege nynorske leseboka, men ein kan også finne andre kortare nynorske tekstar, eller ein kan nytte *Les for meg!*, ein antologi med utdrag frå ny nynorsk barnelitteratur, som alle skular har fått tilsendt frå Nynorsksenteret (Helgesen, 2008).

Undervisningsopplegget. Bakgrunn, innhald, mål og metode. Nokre av gutane i klassen hadde svært dårlege resultat på lesetestar og dei hadde urovekkande låg lesehastigheit. Eit møte mellom lærar og PP-tenesta i kommunen for å få gode råd var starten på det heile, og lærar var i tillegg med i eit interkommunalt nettverk for norsklærarar; «Fokus på mellomtrinnet». Foreldra vart orienterte om at dei kom til å bli involverte i å høyre leseleksa høgt heime, kvittere for dette dagleg på eit lesekort, og vere i dialog om utviklinga. For elevane var starten på prosjektet at dei laga kvart sitt personlege lesekort i kunst&handverk. Dette lesekortet fungerte også som bokmerke i leseboka, og når det var skrive fullt av signaturane til foreldra og lærarane med datoar og sidetal, vart det laga nye.

A. KORT LESELEKSE OG LESEKORT. MÅL: ØVE LESEFLYT OG AVKODING.

Leselekse blir gitt i det vanlege leseverket klassen brukar i to til tre veker framover. Den lekse alle har fokus på skal vere svært kort. Eitt avsnitt på sju til ti linjer er nok, og dette avsnittet bør helst vere eit utdrag av ein lengre tekst. Dei flinke lesarane får lengre lekse i same tekst, gjerne fleire sider. Slik tilpassar ein leseopplæringa til alle sitt noverande nivå. Læraren snakkar om teksten som lekse blir gitt frå på vanleg måte i ein førlesefase. Det avsnittet som skal vere felles lekse for alle, er kopiert over på lysark som blir vist på overhead eller på storskjerm. Alle les høgt saman. For dei svake lesarane skal dette avsnittet på sju til ti setningar lesast høgt til ein vaksne heime tre gonger etter kvarandre i lekse. Dei flinke lesarane les høgt heime berre ein gong og kan raskt gå over til å lese stille, men i starten bør alle gjere det på same måte. Deretter lempar læraren på krava og gjer avtalar med kvar elev individuelt. Den vaksne heime skal kvittere på lesekortet med dato og sidetal når lekse er lese etter avtalen for den enkelte eleven.

Etter at vi har lese gjennom lekse og snakka om teksten, medan lysarket enno ligg på overheaden eller teksten blir vist på storskjerm, ringar læraren rundt ti utvalde ord. Dette er dei fokusorda som vi både skal arbeide meir systematisk med og leike oss med. Vi kan smake på orda, samanlikne med korleis vi seier dette på vår eiga dialekt og reflektere rundt ulike språk og forskjellar i ulike dialektar. Kanskje nokon kjenner til andre dialektar og kan komme på fleire måtar å seie det same på?

Lærar/assistent høyrer leselekse høgt på skulen neste dag, gjerne høgt for heile klassen eller ved pulten til ein og ein elev, og kvitterer så på lesekortet for dato og sidetal. Det er bra om ein får til ein kultur der elevane står framfor klassen og les høgt, i det minste av og til. Det viktigaste er likevel at elevane må lese høgt. Stillelesing har ikkje same verknaden. Dette bør helst skje kvar dag for kvar elev i den perioden prosjektet varer. Bruk gjerne klistremerke på lesekortet som oppmuntring til alle.

B. ORDKORT. MÅL: ØVE RASK OG SIKKER AVKODING.

Dei ti fokusorda i leselekse skal vere ei blanding av både enkle, korte og lengre, vanskelegare ord. Skriv orda på blinkkort klipt opp i farga kartong.

Læraren held korta med orda mot seg sjølv, oppned. Når ein da snur kortet fram skal det komme i rett leseposisjon for eleven. Ein og ein elev får lese alle orda høgt. Dette skal gå kjapt, ta alle ti orda, bunken gjennom, ein gong med kvar elev. Er det fleire vaksne i klassen lagar ein så mange blinkkortsett som det er vaksne og deler klassen mellom seg.

C. DIKTAT. MÅL: ØVE RETTSKRIVING, FOKUS OG KONSENTRASJON. AVKODING.

Ein gong per veke skal klassen ha diktat. Det er nødvendig å ha ein dobbeltime til disposisjon til dette formålet. Læraren tek utgangspunkt i det avsnittet som er leselekse og formar om setningane frå leselekse litt (sjå illustrasjon). Fem til sju setningar er nok i starten, men dette kan aukast til ti utover i prosjektperioden. Pass på at eitt fokusord er med i kvar setning. Lærar elevane om t.d. dobbel konsonant eller punktum og stor bokstav i skriveopplæringa elles denne veka, skal de ha fokus på dette i diktaten også. Gjer elevane merksame på dette i starten, slik at dei veit kva som blir venta av dei. Dette er grunnlaget for all god undervegs vurdering, og for vurdering som gir læring.

Elevane har eiga diktatbok. Læraren les den første setninga ein gong sakte gjennom, ord for ord, høgt og tydeleg, og les setninga opp att mange nok gonger til at dei elevane som skriv seinast tek til å nærme seg slutten av setninga. Det er spesielt viktig, særleg i starten av prosjektet, at ein ikkje aukar tempoet, skundar på eller at nokon av elevane

får lov til å uffe seg for at det går for sakte. Det er læraren som bestemmer her. Læraren tek inn diktatbøkene og ser gjennom, og vurder resultat og framgang. Dette er utgangspunktet for å gi den enkelte eleven gode og presise beskrivingar på kva dei må arbeide meir med og til å gi dei gode framovermeldingar. Men læraren skal ikkje rette diktaten. Det skal elevane gjere sjølve. Det er viktig at dette skjer i timen like etter at diktaten er skriven, medan elevane har setningane i friskt minne. Dette aukar progresjonen og intensiteten. Ei og ei setning blir vist på lysark eller storskjerm. Alle skal ha fokus på retting av den same setninga samtidig. Læraren passar på at alle sjekkar at dei har skrivt kvart enkelt ord, kvart enkelt teikn heilt rett, før neste setning blir vist. Stav orda, peik på grafem, diftongar, fokusér på setningsbinding, dobbel konsonant, teiknsetting, stor bokstav... kva det måtte vere av språklege tema som elevane skal lære.

D. ORDLEIK. MÅL: ØVE SPRÅKLEG KREATIVITET. ØVE SETNINGSBYGGING OG TEKSTBYGGING. LESEFORSTÅING.

Etter lesing, skriveøving, diktat og retting er det tid for å leike litt med orda. Skriv dei ti orda opp på tavla. Elevane lagar så sine egne setningar, dikt eller små forteljingar der alle orda skal vere med. Sjå gjerne kor mange av orda elevane klarer å bruke i ei setning. Ein byggjer etter kvart opp ein ordbank som veks, veke for veke, og som inviterer til meir kreativ leik med ord. Her får fri fantasi og diktartrom fritt spelerom. Elevane har ei eiga bok til å skrive ned orda og sine egne tekstar i, og tekstane blir lesne høgt i klassen.

E. UNDERVEGSVURDERING. MÅL: TILPASSE UNDERVISNINGA OG FINNE NESTE STEG.

Elevar lærer best når dei forstår kva dei skal lære, kva som blir venta av dei, får tilbakemeldingar som fortel dei om kvaliteten på arbeidet eller prestasjonen, får råd om korleis dei kan gjere det betre og er involverte i sitt eige læringsarbeid, mellom anna ved å vurdere sitt eige arbeid og si eiga utvikling (Utdanningsdirektoratet, 2009). Vurderingssamtalar gir grunnlag for å legge til rette for tilpassa opplæring, og har tre gjensidig avhengige faktorar som føresetnad: Ein må for det første arbeide i den sona eleven har nådd, og så tilføre lærestoff som opnar den næraste utviklingssona. For det andre må eleven ha eit godt utvikla forråd av kvardagsomgrep som opplæringstilbodet

kan relaterast til. For det tredje er tilrettelegginga av fagstoffet og mobiliseringa av elevane sine omgrep avhengig av at det blir etablert eit samarbeid mellom lærar og elev. Når dette lykkast kan læraren sine instruksjonar, tilbakemeldingar, framovermeldingar, rettleiande opplysningar, oppmuntringar, deltaking og korrigerer verke til å auke elevane sine faglege prestasjonar (Dalhaug og Nes, 2007).

Elevane si eiga vurdering av ordleiken eller diktaten gir grunnlag for ein samtale med kvar enkelt elev om korleis det gjekk med skrivinga denne veka. Sette orda fantasien i sving? Kom du på andre ord du kunne bruke? Laga du rim eller skulle det ikkje rime? Måtte du rette mykje eller berre litt i diktaten? Kva retta du? Kva synes du at du fekk bra til? Korleis gjekk det med dei doble konsonantane denne gongen? Kva lærer du? Opplegget blir tilpassa med utgangspunkt i samtalanene med elevane og med foreldra. Leksa blir bestemt i samråd med elev og foreldre ut frå ei vurdering av korleis det går. Elevane må oppleve at meistring og framgang blir sett og verdsett. «No trur eg at du klarer deg med å lese berre to gonger høgt heime!» «No les du mykje betre, vi kan prøve med litt lengre lekse denne veka!» Ved slutten av kvar veke, etter kvart anna kvar veke, hadde lærar kontakt med foreldra, spesielt til dei svake lesarane, for å høyre korleis dei syntest det hadde gått denne veka. Det hendte også at foreldre tok kontakt for å diskutere opplegget og t.d. foreslå endringar ut frå korleis dei oppfatta framgangen til barnet sitt.

Verkar det? Og kva er det som verkar?

Dette opplegget famnar vidt samtidig som det er nitidig og detaljert. Heilskapen og detaljane heng saman. Heilskapen er læraren sitt ansvar. Dei elevane som strevar med lesing og skriving får ofte ikkje nok tid til å arbeide med detaljane. Vi må lære elevane å stoppe opp og fokusere. Når dei i ein periode har gjort dette ofte nok, aukar lesehastigheit og leseforståing samstundes. Erfaring frå dette opplegget viser at dei flinkaste lesarane også hadde utbytte av å senke tempoet og fokusere så nitidig som dette i ein periode. Samtidig ser det ut til at rettskrivinga også blir betre for alle ved at vi drillar inn ordbilete og setningsbyggnad grundig og systematisk. Der er nøye samheng mellom lesing og rett skriving av ord. Dei som les mykje

skriv også i større grad rett sjølv. Ordleiken er også viktig. Det er her kvar enkelt tek språket i bruk på eigne premissar.

Kjernen i heile opplegget er at ein jobbar systematisk, strukturert, intenst fokusert og at ein jobbar parallelt både med lesetrening og leseforståing, rettskriving og kreativ skriving, med undring over ord og dialektar, munnleg samtale, høgtlesing av eigne og andre sine tekstar, med ordbilete, avkodning og forståing, alt ut frå det same grunnlaget; den korte teksten og dei ti fokusorda. Vilja, eller motvilja, til å arbeide så systematisk med skrive- og lesetreninga som dette ligg ofte hos læraren, medan det viser seg at over halvparten av elevane treng det. Dette er grunnleggande lese- og skrivetrening, og det får med alle, også dei som ikkje har så lyst og som heller ikkje syns at det er så gøy å lese og skrive, over det kritiske punktet på rett tid i skulegangen. God lesedugleik er eit resultat av ein lang utviklingsprosess, der målet er å bli ein innhaldslesar (Spear-Swerling og Sternberg, 1994) som kan:

- lese ulike typar tekstar lett og med utbytte
- lese med ulike formål og hensikter
- lese vanskelege og/eller uinteressante tekstar

For svært mange vil ein periode med så grundig, systematisk og strukturert lese- og skriveopplæring som dette vere heilt nødvendig for å nå desse måla, og det vil føre dei over og forbi ei kneik som dei elles kan komme til å stoppe opp ved og måtte slite med vidare i skulegang og yrkesliv. Vi veit at norske elevar ikkje er så flinke til å lese og skrive som vi forventar at dei skal vere.

Nasjonale prøver og internasjonale undersøkingar som PISA, PIRLS og TIMMS viser dette. Forsking viser det same; alt for mange elevar stagnerer eller sakkar akterut fagleg frå 4. klasse. Fenomenet blir kalla «the fourth grade slump», og somme hevdar at dårlege leseferdigheiter på vidaregåande trinn kan førast attende til opplæringa i grunnskulen (Engen, 2007). Førebygginga av dette må starte tidleg og reine leselystprosjekt er ikkje nok.

Dersom ein berre fokuserer på betre ordlesing eller «overflatelesing», så vil ein ikkje utan vidare oppnå så mykje. Ein må også arbeide med ordforråd, munnleg språk, skriving, tekstanalyse og andre «high-level operations» (<http://www.rand.org/publications/MR/MR1465>), som går på forståinga. I dette undervisningsopplegget går desse prosessane parallelt.

Å legge eit godt grunnlag for hurtig avkodning og god leseforståing før møtet med den stadig aukande mengda av fagtekstar frå mellomtrinnet og vidare oppover, er heilt avgjerande for den faglege utviklinga til kvar enkelt elev. Dette er den enkelte læraren sitt ansvar, og det må konkret og god handling til i form av gode undervisningsopplegg som er tilpassa slik at alle elevane kan delta, i heil klasse, innanfor klasserommet.

KJELDER:

- Dahlhaug, Grete Berg og Nes, Kari (red.) (2007): *Kompetanse for tilpasset opplæring* Artikkelsamling. Utdanningsdirektoratet.
- Engen, Thor Ola (2007): Om stagnasjonen i møtet med faglige tekster på mellomtrinnet. I Madssen, Kjell-Arild (red.) (2008): *Pedagogikken i reformene - reformene i pedagogikken*. Festskrift til Peder Haug. Abstrakt forlag.
- Helgevold, L. og Hoel, T. (2007): *Bok i bruk på femte til sjuende trinn*. Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning, Stavanger. http://lesesenteret.uis.no/leseopplaering/bok_i_bruk/bok_i_bruk_-_1.-4._trinn/article11341-4066.html og http://lesesenteret.uis.no/leseopplaering/lesing_er/article11329-4474.html
- Helgesen, P. J. (red.) (2008): *Les for meg!*, Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa <http://www.nynorsksenteret.no/lesformeg/>
- Parr, Maria (2006): *Vaffelbjarte. Lena og eg i Knert-Mathilde*. Det norske Samlaget. Oslo.
- Parr, Maria (2009): *Tonje Glimmerdal*. Det norske Samlaget. Oslo.
- Spear-Swerling Louise og Robert J Sternberg (1994) *The road not taken*. Journal of learning disabilities. Volume 27. Nr 2.
- Utdanningsdirektoratet: LK06. Kompetansemål i norsk. <http://www.udir.no/grep/Lareplan/?laereplanid=1001576&cvisning=5&sortering=2&kmsid=1001583>
- Utdanningsdirektoratet (2009): *Undervegsvurdering i fag*. Brosjyre. http://udir.no/upload/Brosjyrer/Undervegsvurdering_i_fag_nn.pdf
- <http://www.rand.org/publications/MR/MR1465> *Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension*